

A Két kor mezsgyéjén kritikai fogadtatásának dokumentumaiból

TOLVAJ BERTALAN

Két kor mezsgyéjén

Turczel Lajos új könyve

„Csak hódolat illet meg, nem bírálat” – jutott eszembe Madách, amikor végére értem Turczel Lajos legújabb könyvének. Csak dicséret és elismerés illeti a szerzőt, amiért megalkotta ezt a szó szoros értelmében nélkülözhetetlen művet, ezt a hatalmas forrás- és dokumentumanyag megmozgatásával összeállított monográfiát a polgári köztársaság magyar nemzetiségi problémáiról.

A könyv felöleli az első republika kisebbségi életének úgyszólván minden jellemző területét. Részletesen tárgyalja a kisebbségi helyzet kialakulásának és fejlődésének feltételeit, beható vizsgálat alá veszi az 1918–38 közötti két évtized társadalmi és irodalmi életének összefüggéseit. A hazai szerzők közül elsőként tárja fel azokat a társadalmi, történelmi, demográfiai, jogi, gazdasági és politikai körülményeket, amelyek meghatározták nemzetiségi létünket Masaryk köztársaságában. Komplex és meggyőző képet nyújt a kisebbségi önvédelem politikai-világnézeti formáiról, az iskolaügyről és a népművelésről. Áttekintheti az ifjúsági mozgalmakat, elemzi a Sarló tevékenységét. Különös figyelmet érdemel és a mai helyzetre nézve is igen tanulságos az irodalmi élet kialakulásának sajátos körülményeiről szóló fejezet, s nem kevésbé szolgál okulásul a tudományos életről és a sajtóról szóló rész sem. Először van módunk betekintésre az első köztársaság magyar nyelvű folyóiratainak rengetegébe.

Csodáljuk azt a szívósságot, kitartást és felkészültséget, amellyel Turczel Lajos felkutatta, „halomba” rakta, osztályozta és rendszerezte azt a „nyersanyagot”, amelyre a könyv megírása közben támaszkodott. Nincs talán egyetlen következtetése vagy ítélete sem, amely ne volna bizonyítható. Az egész mű – mind a mérhetetlen tényanyag, mind a feldolgozás módszere, tudományossága és marxista meg alapozottsága szempontjából – egyedülálló a csehszlovákiai magyar irodalomban, tematikájánál fogva az egyetemes magyar irodalomban is úttörő, a nemzetiségi irodalmak számára pedig példamutató jelentőségű.

Aligha vitakozhatunk a szerzővel, amikor kimutatja és rangsorolja azokat a tényezőket, amelyek a kisebbségi helyzet kialakulását és fejlődését determináló erővel befolyásolták. Ezek a következők: a magyarok lélekszámának fokozatos csökkenése, a gazdasági és politikai kapacitás összezsugorodása, a társadalmi szerkezetben beállt hát-

rányos eltolódás, a politikai és osztálymegosztottság bonyolultsága, jelentős kultúra-hordozó és fogyasztó rétegek kiesése, az anyanyelvi iskolák hálózatának csonkasága, a kulturális intézmények hiánya, a tömegek kulturális nevelésének átmeneti elhalása.

A szerző ugyanakkor meggyőzően bizonyítja azt is, hogy mindezek a tényezők teljes mértékben érvényesültek az irodalmi életben is, s hogy kedvezőtlen hatások mennyire megmutatkoztak a kisebbségi irodalom alacsony művészi színvonalában, anyagi ellátatlanságában, szétforgácsoltságában és szervezatlenségében. (Ezek közül nem egy – sajnos – mind a mai napig érezhető).

A hét fejezetből álló, jegyzetekkel s a közel nyolcszáz címszót tartalmazó név- és tárgymutatóval ellátott könyv minden oldala hasznos és élvezetes olvasmány. Az oktatásügyről és az irodalmi életről szóló fejezetek pedig mintha a történelem ismétlődését sugalmaznák. Egy 1929-es dokumentum: „Ismételten szót emeltünk egy magyar nyelvű egyetem létesítése érdekében, de mindannyiszor merev elutasításra találtunk. Pénzügyi nehézségekre, alkalmas tanerők hiányára, a hallgatók csekély számára és főként a magyar kisebbség aránylag kicsiny voltára hivatkoztak, hogy megokolják elutasító magatartásukat. Valamennyi érv könnyen megcáfolható. Finnország lakosságának alig 8 százaléka, mindössze 300 000 lélek tartozik a svéd kisebbséghez, mégis Abóban két fakultásból álló egyetemük van.” 1933-ban újból elhangzik a követelés: „Köztársaságunk magyarságának igénye van külön főiskolára...”

És nem ismétlődnek-e vajon mai irodalmi életünkben is olyan jelenségek, amelyek már négy évtizeddel ezelőtt is hátráltató, negatív vonásai voltak az egészséges szellemi élet kialakulásának: dilettantizmus, szakmai tapasztalatlanság, politikai vagy személyi elfogultság, „fraternizáló” és klikkszellem, „kvaterkairodalom”, szét-húzás stb. Joggal sajnálkozik Turczel, hogy a köztársaság akkori magyar irodalmi életében nem valósulhatott meg az az – ideológiai ellentéteket nem elkendőző vagy kirekesztő, de az értékeket kölcsönösen elismerő – „egészséges atmoszféra, amely például a cseheknél a kommunista Fučík és a katolikus Šalda baráti kapcsolatát, az »abszolút kritikai mérték« szoros megközelítését és az élő irodalom értékrendjének kialakítását lehetővé tette.”

Szerzőnk ezzel kapcsolatban elfogulatlanul elemzi Fábry Zoltán kritikai tevékenységét és egész szellemi életünkben viselt szerepét. De nemcsak az övét, hanem a Balogh Edgárét, Győry Dezsőét, Szalatnai Rezsőét és valamennyi személyét, akinek bármi köve volt a kisebbségi sors alakításához.

Nagyon imponáló Turczel módszere. Általában nem polemizál, nem szándéka mindenáron vihart kavarni, nem igyekszik „nagyokat” mondani, hanem a tényeket és érveket, az eseményeket és a bizonyítékokat úgy sorakoztatja fel, úgy rendezi, olyan összefüggésekbe hozza, hogy az írói álláspont egyértelműen kiérezhető belőlük. De még ahol ez látszólag hiányzik is, az olvasó ott is állásfoglalásra kényszerül, ami lényegében a szerzővel való teljes azonosulást jelenti.

Kit ne készítenének például véleményalkotásra azok a tények, amelyeket a szerző felhoz az adott hús esztendő kisebbségi viszonyainak dokumentálására! Csak kettőt idézek. 1930-ban az állam két legnagyobb vállalatánál: a postánál 0,88, a vasútnál 3 százalékban volt mindössze a magyarság képviselve, annak ellenére, hogy az összlakosságnak az öt százalékát tette ki. Ugyanebben az időben 17 700 magyar gyermek járt szlovák iskolába. „A mesterséges asszimiláció leghatékonyabb módja a gazdasági nyomás, illetve annak »pozitív« formája: az előnynyújtás, a nemzetiség feladásáért juttatott ellenszolgáltatás volt.”

Külön figyelmet érdemel az a 677 pontból álló és száznál több oldalt kitevő rop-pant jegyzetanyag, amelyről a szerző szellemesen ezt írja: „Pázmány azt ajánlotta az olvasónak, hogy a sűrűn előforduló latin szavaktól és idézetektől ne zavartassák magukat, hiszen a szöveget azok nélkül is jól meg lehet érteni. Az én olvasóm is nyugodtan eltekinthet a jegyzeteknek a szöveggel való párhuzamos olvasásától, mert a jegyzetanyag utólagos átnézése is érdekes és tanulságos lesz számára.”

Olyan történelmi forrásokról, eseményekről tudósít ez a jegyzethalmaz, amelyekről (talán két-három bennfentes szakembertől eltekintve) soha nem értesültünk volna, s amelyek nélkül a mi nemzedékünk nem szerezhet teljes képet az első köztársaság kisebbségi életéről.

Utalok néhány különlegesen érdekes pontra.

A 21. számú jegyzetből például kiderül, hogy az 1920. február 29-én hozott és 122. szám alatt becikkelyezett nyelvtörvény szerint a nemzeti kisebbségeket azokban a járásokban, bírósági kerületekben és törvényhatósági városokban illetve meg a nyelvi jog, ahol számuk a húsz százalékoz meghaladta. Ez azt jelentette, hogy ezeken a területeken a kisebbség tagjai az állami hivatalokhoz és bíróságokhoz saját nyelvükön küldhettek beadványokat, és a hatóságok kötelesek voltak ezeket az ügyeket a kisebbségi fél nyelvén elintézni.

A 354. jegyzetből megtudjuk, hogy kerek negyven évvel ezelőtt, a Kazinczy Társaság keretében, az írók között megejtett szavazás eredményeként megalakult magyar írói szakosztály kiből állt, vagyis ki volt az a negyven író és költő, aki 1927-ben a csehszlovákiai magyar irodalmat jelentette. (A teljes névsort lásd a 239. oldalon). Ha ma megszavaztatnánk maguk között az írótársadalmat, vajon hányan és kik lennének azok, akik jelenlegi hazai irodalmunk reprezentánsainak számítanának? Megkísérlelhettünk!

A 401. jegyzet szerint 1938-ban, a „kisebbségi státútum” előkészítésében, a magyar kisebbség helyzetének javítása érdekében a CSKP olyan képviselői működtek közre, mint Antonín Zápotocký, Viliam Široký, Karel Kreibich és Steiner Gábor.

Kétségtelen, hogy Turczel Lajos eddig megjelent három könyve (*Írások mérlegen; Írás és szolgálat; Két kor mezsgyéjén*) közül ez tekinthető a szerző fő művének, s méltán elégedett lehet vele ő maga és az olvasóközönség is. A kétezer összpéldányban kiadott könyv, amelyből ezerötszázat vett át Magyarország, s csak ötszáz példány marad belföldi „fogyasztásra”, felbecsülhetetlen szolgálatot tesz majd a további kutatások, mai szellemi életünk formálása, erőink egyesítése és egységesítése, nemzetiségi helyzetünk alakítása és fejlesztése terén.

(A Hét, 1967. 47. sz. 9. p.)

FÓNOD ZOLTÁN

Őszinte igazságkereséssel...

Turczel Lajos: Két kor mezsgyéjén című könyvéről

Egy évvel ezelőtt, amikor a kiadó megbízásából először olvastam Turczel Lajos könyvének kéziratát, arra gondoltam, ha nem lenne ez a szavunk, hogy „hézagpótló”, ilyen és hasonló művek miatt ki kellene találnunk. Mivel azonban a fogalom az adott